

Analógiás jelenségek az anyanyelv-elsajátításban

Absztrakt

Neuberger Tilda

A nyelvhasználat különféle szabályok által irányított, a mindennapi beszédtevékenység során mégis több szintéren találkozhatunk nem szabály szerint megvalósult nyelvi alakokkal, gondoljunk akár a nyelvbotlásokra, a szándékosan megalkotott formákra (irodalmi nyelv, reklámok, nyelvi humor, népetimológia) vagy a gyermeknyelvre. A szabálytalan alakok létrehozásában nemritkán analógiás hatások érvényesülnek, függetlenül attól, hogy tudatos vagy ösztönös nyelvhasználatról van szó. Hermann Paul már 1880-ban úgy látta, hogy a történeti változások hanghelyettesítései és a mindennapi beszéd tévesztései egyaránt az analógia közös mentális műveletére vezethetők vissza (Szépe 2005).

Az analógia több irányú lehet: a) egy rendhagyó alak a szabályos alakok hatására szabályossá és így általánosan elfogadottá válik, pl. történeti változások (egyszerűsödés): *szőleje* – *szőlője*, b) egy kevésbé ismert/elfogadott alakból asszociatív módon, az ismertek hatására jön létre egy új alak, pl. szóértelmesítések, népetimológia: latin *tuberosa* > *tubarózsa*, német *Durchdefekt* > *durrdefekt*, avagy c) egy rendhagyó alak helyett a gyakoribb, szabályos alakok hatására szabálytalan, agrammatikus forma jön létre, pl. megakadásjelenségek, gyermeknyelvi alakulatok (túláltalánosítás): *majmok* – *majomok*, *aludt* – *alszott*.

A 20. század hatvanas éveitől kezdve, Chomsky, illetve a generatív nyelvelmélet hatására terjedt el az a nézet, hogy az ember nyelvi képessége genetikailag meghatározott adottság, az anyanyelv-elsajátítás pedig – a szókincs elsajátításán túl – nem más, mint e velünk született mentális képződmény, az úgynevezett univerzális grammatika aktiválása (É. Kiss 2009). A gyermekek az utánczás és a szabályalkotás együttes mechanizmusa segítségével építik fel a nyelvet. Felmerül a kérdés, hogy a környezettől kapott, korántsem tökéletes nyelvhasználati minta (bemenet) alapján a gyermekek hogyan képesek létrehozni olyan nyelvi alakulatokat, amelyeket – adott esetben – a felnőtől sosem hallottak.

Az agglutináló nyelvekben, mint amilyen a magyar, a változatos toldalékok, illetőleg főnévi és igei szótövek típusai megnehezítik a szabályfelismerést a nyelvet elsajátító gyermek számára. A magyar, tipikus fejlődésű gyermekekre jellemző, hogy két és fél éves kor után az alaktani és mondattani szabályok jó részét már felismerik és érvényesítik. Relatíve gyakori, hogy egy-egy megtanult szabályt akkor is alkalmaznak, ha az nem lenne indokolt, ekkor úgynevezett analógiás tévesztéseket, azaz túlszabályozásokat hallunk tőlük (Balassa 1893; Verő 1908; S. Meggyes 1971; Gósy 2005).

A jelen előadás magyar anyanyelvű gyermekek spontán beszédében vizsgálja azokat az alaktani és mondattani jelenségeket, amelyek analógiás mechanizmus működésére vezethetők vissza. Az elemzett korpuszt 6–7 éves, tipikus fejlődésű óvodások és iskolások hangfelvételei alkotják, összesen mintegy 3 órányi anyag. Célunk a gyermeknyelvi túláltalánosítások egyes típusainak bemutatása a korpusz példáival alátámasztva. Hipotézisünk szerint az analógiás tévesztések megjelenése összefüggést mutat a szövegek komplexitásával (a produkált morfológiai-szintaktikai formák bonyolultságával). Azt kívánjuk feltárni, hogy a nyelvtani szabályok folyamatos felismerése közben a gyermekek milyen agrammatikus formákat hoznak létre. A grammatikai hibázások jelzik, hogy hol tartanak a szabályok megtanulásában, mely alakok, szerkezetek használatát „gyakorolják” éppen. A

felszínen megjelenő jelenségek alapján következtetni tudunk a gyermekek implicit tudására, s nyomon követhetjük nyelvi fejlődésüket.

Az analógiás működések a szinkrón nyelvleírásban legszembetűnőbben talán az anyanyelv-elsajátítás korai szakaszában érhetők tetten, majd az életkor előrehaladtával az analógiás tévesztések fokozatosan eltűnnek a spontán beszédből, ahogy a gyermekek nyelvi tudatossága növekedik.

Irodalom

Balassa József 1893. A gyermek nyelvének fejlődése. *Nyelvtudományi Közlemények* 23. 60–73.

Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Orisis. Budapest

É. Kiss Katalin 2009. A 80 éves Noam Chomsky és a chomskyánus nyelvészeti forradalom. *Magyar Nyelv* 105/1. 1–8.

S. Meggyes Klára 1971. *Egy kétéves gyermek nyelvi rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Szépe Judit 2005. Beszédtévesztések: afáziásoknál, időskorúaknál és mindennapi nyelvbotlásainkban. *Beszédgyógyítás* 16/1. 32–74.

Verő Leó 1908. Az analógia és a kombinálás a gyermeknyelvben. *Magyar Nyelvőr* 37. 282–283.